

TRUNG SISTERS

The **Trung Sisters** (c. 12 - AD 43), known in Vietnamese as **Hai Bà Trưng** (literally "the two Ladies Trưng"), and individually as **Trưng Trắc** (徵側) and **Trưng Nhị** (徵貳), were two 1st century Vietnamese women leaders who successfully rebelled against Chinese Han-Dynasty rule for three years, and are regarded as national heroines of Vietnam.

The sisters were born in Northern Vietnam, the dates of their birth are unknown, but Trưng Trắc was older than Trưng Nhị. The exact date of their death is also unknown but both died in AD 43.

Traditional Vietnamese account

The third book of Đại Việt Sử Ký Toàn Thư (大越史記全書 *Complete Annals of Great Viet*) (1), published in editions between 1272 and 1697, has the following to say about the Trưng Sisters:

"Queen Trưng [徵, Zheng] reigned for three years.

The queen was strong and brave. She expelled Tô Định [蘇定, Sū Ding] and established a kingdom as the queen, but as a female ruler could not accomplish the rebuilding of the state.

Her taboo name was Trắc [側, Cè], and her family name was Trưng.

Her family name was originally Lạc. She was the daughter of General Lạc from Mê Linh from Phong Châu, and she was the wife of Thi Sách (詩索, Shī Suǒ) from Chu Diên County. Thi Sách was the son of General Lạc's doctor, and they arranged the marriage. (The work *Cương Mục Tập Lãm [Gangmu Jilan]* erroneously indicated that his family name was Lạc.) Her capital was Mê Linh. [...]

Her first year was Canh Tí [AD 40, *Gengzi*]. (It was the 16th year of Han Dynasty's *Jianwu* era). In the spring, the second month, the governor of Wangku Commandery, Tô Định, punished her under the law, and she also hated Định for having killed her husband. She therefore, along with her sister Nhị, rose and captured the commandery capital. Định was forced to flee. Nam Hải, Cửu Chân, Nhật Nam, and Hợp Phố all rose in response to her. She was able to take over 65 cities and declare herself queen. Thereafter, she began to use the family name of Trưng.

Her second year was Tân Sửu [AD 41, *Xinchou*]. (It was the 17th year of Han Dynasty's *Jianwu* era). In the spring, the second month, there was a solar eclipse, and the moon was dark. The Han saw that as Lady Trưng had declared herself queen and captured cities, causing much distress in the border commanderies. It thus ordered Trường Sa, Hợp Phố, and our Giao Châu to prepare wagons and boats, repair the bridges and the roads, dredge the rivers, and store food supplies. It commissioned Mã Viện (Ma Yuan) as the General Fupo and Liu Long the Marquess of Fule as his assistant in order to invade.

Her third year was Nhâm Dần [AD 42, *Renyin*]. (It was the 18th year of Han Dynasty's *Jianwu* era). In the spring, the first month, Mã followed the coastline and entered Sui Mountain. He went for over a thousand *li* and reached Lăng Bạc (west of Tây Nhai in La Thành was named Lăng Bạc) He battled with the queen, who saw that the enemy's army was large. She considered her own army to be ill-trained, and feared that it could not stand. Therefore, she withdrew to Jin (禁) River. (Jin River was referred to in history as Jin (金) River.) Her followers also thought that the queen was a woman and could not be victorious, and therefore scattered. Her kingdom therefore ended".

Lê Văn Hưu (one of the historians editing the annals) wrote: Trưng Trắc, Trưng Nhị are women, with a single cry led the prefectures of Cửu Chân, Nhật Nam, Hợp Phố, and 65 strongholds heed their call. They established a nation and proclaimed their rule as easily as their turning over their hands. It awakened all of us that we can be independent.

Unfortunately, between the fall of the Triệu Dynasty and the rise of the Ngô Dynasty, in the span of more than one thousand years, men of this land only bowed their heads and accepted the fate of servitude to the people from the North (Chinese).

The reign of Trưng Nữ Vương [Trưng Queens], started in the year of Canh Tý and ended in Nhâm Dần, for a total of 3 years (40-42).

Early years

The Trưng sisters were born in a rural Vietnamese village, into a military family. Their father was a prefect of Mê Linh (薺洽), therefore the sisters grew up in a house well-versed in the martial arts. They also witnessed the cruel treatment of the Viets by their Chinese overlords. The Trưng sisters spent much time studying the art of warfare, as well as learning fighting skills.

When a neighbouring prefect came to visit Mê Linh, he brought with him his son, Thi Sách. Thi Sách met and fell in love with Trưng Trắc during the visit, and they were soon married.

With Chinese rule growing intolerably exacting, and the policy of forcible assimilation into the Chinese mold, Thi Sách made a stand against the Chinese. The Chinese responded by executing Thi Sách as a warning to all those who contemplated rebellion. His death spurred his wife to take up his cause and the flames of insurrection spread.

In AD 39, Trưng Trắc and Trưng Nhị, after successfully repelling a small Chinese unit from their village, assembled a large army, consisting mostly of women. Within months, they had taken back many (about 65) citadels from the Chinese, and had liberated Nam Việt. They became queens of the country, and managed to resist all Chinese attacks on Nam Việt for over two years.

Defeat

Their revolution was short lived however, as the Chinese gathered a huge expeditionary army to crush the native fighters. Legend has it that the Chinese army did this by going into battle unclothed. The enemy's brazenness so shamed the Vietnamese female warriors that they fled the battle scene, leaving the weakened forces easily defeated by the Chinese. Phung Thi Chinh, a pregnant noble lady was the captain of a group of soldiers who were to protect the central flank of Nam Việt. She gave birth on the front line, and with her baby in one arm, and a sword in the other, continued to fight the battle.

Despite the many heroic efforts, the Trưng sisters realised that they had been defeated and that to fight further would mean death at the hands of the Chinese. Therefore to protect their honour, and to elude ridicule, the two queens committed suicide by drowning themselves in the Hát River in AD 43. Some of their loyal soldiers continued to fight to the death, whilst others committed suicide (including Phung Thi Chinh, who also took her newborn baby's life). There is a story of one woman who would randomly charge through Chinese camps, screaming and slaying random men. Finally, after killing many more, she committed suicide in the hope of returning to her respected commanders.

Traditional Chinese account

The Chinese traditional historical accounts on the Trưng sisters are remarkably brief. They are found in two different chapters of *Hou Han Shu*, the history for the Eastern Han Dynasty, against which the Trưng sisters had carried out their uprising.

Chapter eighty six of *Hou Han Shu*, entitled *Biographies of the Southern and the Southwestern Barbarians*, (2) has this short description:

In the 16th year of *Jianwu* [40], Jiaozhi (Giao Chỉ) [modern northern Vietnam and extreme western Guangdong and western Guangxi] women Zhēng Cè (Trưng Trắc) and Zhēng Èr (Trưng Nhị) rebelled and attacked the commandery capital. Zhēng Cè was the daughter of the sheriff of Miling (Mê Linh; 羹冷) County, and she married a man named Shi Suo (Thi Sách; 詩索) from (Chu Diên) (3) She was a ferocious warrior. Su Ding (蘇定), the governor of Jiaozhi Commandery, curbed her with laws. Cè became angry and rebelled. The barbarian towns of Jiuzhen, Rinan, and Hepu Commanderies all joined her, and she captured sixty five cities and claimed to be queen. The governors of Jiaozhi Province and the commanderies could only defend themselves. Emperor Guangwu therefore ordered the Changsha, Hepu, and Jiaozhi Commanderies to prepare wagons and boats, to repair the roads and bridges, to open the mountain passes, and to save food supplies. In the 18th year 42, he sent Ma Yuan the General Fupuo and Duan Zhi (段志) the General Lochuan to lead ten odd thousands of men from Changsha, Guiyang, Linling, and Cangwu Commanderies against them. In the summer of the next year 43, Ma recaptured Jiaozhi and killed Zhēng Cè, Zhēng Èr, and others in battle, and the rest scattered. He also attacked Du Yang (都陽), a rebel of the Jiuzhen Commandery, and Du surrendered and was moved, along with some 300 of his followers to Lingling Commandery. The border regions were thus pacified.

Chapter twenty four, the biographies of Ma and some of his notable male descendants, had a parallel description that also added that Ma was able to impress the locals by creating irrigation networks to help the people and also by simplifying and clarifying the Han laws, and was able to get the people to follow Han's laws.

The traditional Chinese account therefore does not indicate abuse of the Vietnamese population by the Chinese officials. It implicitly disavows the traditional Vietnamese accounts of massive cruelty and of the Chinese official killing Trưng Trắc's husband. There is no indication in the Chinese account that the Trưng sisters committed suicide, or that other followers followed example and did so, or that the Chinese army fought naked to win the battle. Indeed, Ma, known in Chinese history for his strict military discipline, is not believed by the Chinese to have carried out cruel or unusual tactics. That account is in contrast to the Vietnamese's.

Impact

The Trưng Sisters are highly revered in Vietnam, as they led the first resistance movement against the occupying Chinese after 247 years of domination. Many temples are dedicated to them, and a yearly holiday, occurring in February, to commemorate their deaths is observed by many Vietnamese. A district in Hanoi called the Hai Ba Trưng district is named after them. In addition, numerous large streets in major cities and many schools are named after them. They are often depicted riding on elephants into battle.

The stories of the Trưng sisters and of another famous woman warrior, Triệu Thị Trinh, are cited by some historians as hints that Vietnamese society before Sinicization was a matriarchal one, where there are no obstacles for women in assuming leadership roles.

Footnotes

- 1.- Online copy
- 2.- The use of the word *barbarians* is historical, and is used to be faithful in translating the Chinese texts. No disrespect is intended in any way.
- 3.- Shi's home is rendered 朱? (Zhu ?), where ? is a character that is not in Unicode and therefore unavailable online.

TRUNG NỮ VƯƠNG

Xuân Mai

*"Hát Giang gợn sóng thu ba
Mê Linh ngọn lửa sơn hà uy linh"*

Trung trinh vẹn một chữ đồng
Anh thư nước Việt lấy lòng trời Nam
Gươm thiêng quét sạch bạo tàn
Mê Linh trống trận phá tan giặc thù
 Tiếng thơm để lại nghìn thu
 Phong Châu Nữ Kiệt quốc thù mang mang
 Bành voi che lấp ngai vàng
 Phất cờ nương tử phá tan thành trì
Trung Vương mở nước
Nghĩa lớn hằng ghi
Kẻ thù khuất phục
Nữ Nhi kiêu hùng
 Vẻ vang nòi giống Tiên Rồng
 Đồng tâm giữ một tấm lòng sắt son
Thù nhà,
Nợ nước,
Thệ hải minh sơn
Quần thoa, chí trượng phu gồm tướng quân.
 Từ Phong Châu, Lãng Bạc, Ngũ Lĩnh, Mê Linh
 Hồn thiêng sông núi dấy tình non sông
Giang sơn Bách Việt
Giòng giống Lạc Hồng
Thước gươm uy vũ,
Quần hồng Nước Nam
 Đuổi Tô Định, phá tan thành lũy
 Báo thù chồng, thỏa ý trượng phu
 Má đào tỏ mặt thiên thu
 Xưng Vương, dựng nước kết thu lòng người
Mê Linh hùng khí rạng ngời
Lửa Liên Lôu đốt, quét trôi bạo cường

Trưng Nữ Vương! Trưng Nữ Vương!
 Cửu Chân, Hợp Phố lùi đường tiến quân!
 Vua Tàu bĩ mặt thất kinh
 Lĩnh Nam Trích Quái, Mê Linh dựng cờ
 Hồn thép lửa! Quân hô trống trận.
 Ngọn cờ bay! Thống lĩnh giang san
 Voi gầm, ngựa hí
 Vó ngựa quan san
 Ngọn cờ chính nghĩa mở trang sử nhà.
 Ba năm độc lập thái hòa
 Quân thù bạt vía, Phục Ba đờm hồn
 Cấm thay! Nước nhược Nam phương
 Hay hồn Thục Đế về nương bóng hồng
 Nhục thay! Tô Định Tướng Công
 Làm cho bĩ mặt anh hùng Bắc phương
 Quần thần, một lũ ma vương
 Tàn quân Tô Định tìm đường thoát thân.
 Trời Nam, một đấng hồng quần
 Phát cờ nương tử thay quyền tướng quân
 Nước nhà thoát cảnh điêu linh
 Anh Thư Nữ Kiệt Mê Linh sáng ngời.
 Trong vận thế trần ai lay chuyển
 Nước non bỗng há thẹn trăng sao
 Thế cô nghịch sóng ba đào
 Kẻ thù cướp nước gây bao bạo cường
 Sông Thao tả ngạn biên cương
 Mã Nhi hai vạn chiến thuyền xâm lăng
 Gươm dao, giáo mác tùy tùng
 Cung tên kiếm nỏ lửa bùng giao tranh
 Sài Lang dã thú tung hoành
 Hai Bà chống trả sức mình thế cô
 Thân bồ liễu mấp mô đầu sóng
 Đem máu đào nhuộm thắm giang san
 Gieo thân về dưới suối vàng
 Trầm mình tuần tiết Hát Giang rạng ngời
 Nghìn năm vàng vạc trắng soi
 Trưng Vương nước Việt giống nòi Tiên Long
 Lĩnh Nam thép lửa kiêu hùng
 Mê Linh trống trận rền sông nước nhà
 Trụ Đổng tô điểm nét hoa
 Anh Thư Nữ Kiệt chói lòa năm châu
 * Câu đối của Trần Việt Bắc
 "Chí trụ Mê Linh, hào kiệt anh thư,
 Gương soi như tuế nguyệt.
 Thần trí Lãng Bạc, hùng tâm nữ tử,
 Danh vọng khắp sơn hà".

6.9.2009

HAI BÀ TRUNG KHỞI NGHĨA

Trần Gia Phụng

Xin tưởng nhớ Thầy Nguyễn Phương và tặng các bạn cùng khóa

Trong lịch sử Việt Nam, nhiều sách trước đây đã cho rằng triều đại do Triệu Đà lập ra là một triều đại cổ Việt. Tuy nhiên, sử Trung Hoa cho biết rằng Triệu Đà là tùy tướng của Nhâm Ngao, và Nhâm Ngao là phiên tướng của Nhà Tần.(1) Trước khi từ trần, Ngao khuyên Triệu Đà nhân cơ hội Hán Sở tranh hùng, nên dựa vào địa thế xa xôi hiểm trở của Quận Nam Hải, thành lập một nước độc lập với trung ương.(2) Triệu Đà liền chiếm Nam Hải và tự xưng vương tức Triệu Vũ Vương, đặt Quốc Hiệu là Nam Việt, đóng đô ở Phiên Ngung năm 207 TCN (Giáp Ngọ).(3) Triệu Đà xua quân chiếm luôn các Quận phía Nam là Giao Chỉ, Cửu Chân, Nhật Nam và cử người sang cai trị các Quận này năm 198 TCN (Quý Mão).

Sau đó, tại Trung Hoa, Lưu Bang lật đổ Nhà Tần lên cầm quyền tức Hán Cao Tổ (trị vì 202-195 TCN), lập ra Nhà Hán (202 TCN - 220). Năm Canh Ngọ (111 TCN), Hán Vũ Đế (Han Wu Ti, trị vì 140-87 TCN) sai Lộ Bác Đức (tức là Phục Ba Tướng Quân) đem quân đánh Nhà Triệu, giết Vua Triệu lúc bấy giờ là Triệu Dương Vương và Thái Phó Lữ Gia, chiếm Nam Việt, rồi đổi Nam Việt thành Giao Chỉ Bộ.

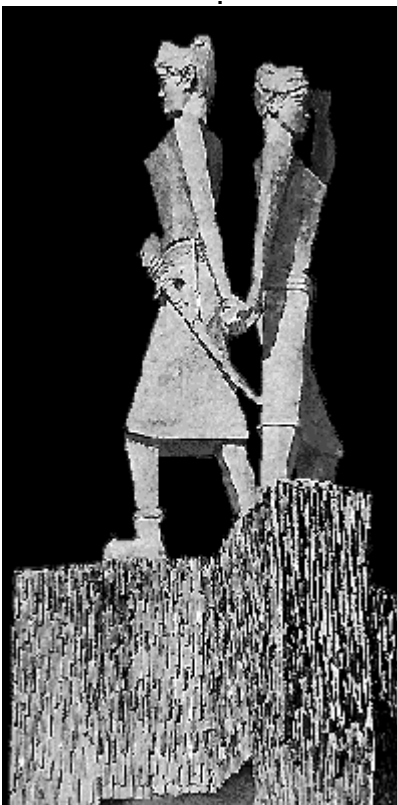
Đáng chú ý là bộ Giao Chỉ là một tên chung để chỉ một vùng rộng lớn gồm chín Quận Nam Hải, Thương Ngô, Uất Lâm, Hợp Phố, Giao Chỉ, Cửu Chân, Nhật Nam, Châu Nhai, Đạm Nhĩ mà trong đó, theo Ngô Thời Sĩ, chỉ có ba Quận Giao Chỉ, Cửu Chân, và Nhật Nam mới riêng hẳn là cổ Việt. (4) Phải chăng vì lầm lẫn giữa bộ Giao Chỉ và Quận Giao Chỉ mà nhiều sử thuyết đã đưa Triệu Đà thành một triều đại của cổ Việt và cho rằng lãnh thổ cổ Việt là khu vực cai trị của Triệu Đà bao gồm cả vùng Quảng Châu (Trung Hoa) ngày nay ? (5)

Sự kiện báo hiệu việc mở đầu công cuộc tranh đấu giành độc lập của nước cổ Việt thuộc địa bàn khu vực nước ta ngày nay là cuộc khởi nghĩa của Hai Bà Trưng năm 40 (Canh Tý). Trưng Trắc, người Huyện Mê Linh (Phúc Yên ngày nay), cùng em là Trưng Nhị đánh đuổi Thái Thú Trung Hoa là Tô Định về nước, lấy được một số thành trì và tự xưng Vương, đóng đô ở quê nhà là Mê Linh.

Hai Bà Trưng đã được sử sách ghi lại là người địa phương Giao Châu đầu tiên lập chiến công chống lại chính quyền Trung Hoa, nói lên ý chí độc lập của người cổ Việt nhằm tạo dựng một quốc gia riêng biệt, thoát khỏi ách thống trị của Trung Hoa.

Năm 41 (Tân Sửu), Trung Hoa gọi Mã Viện sang Giao Châu. Mã Viện (14 TCN – 49) là một danh tướng Nhà Hán, cũng được phong tước Phục Ba Tướng Quân, tiến đánh và dẹp yên cuộc khởi nghĩa của Hai Bà Trưng năm 43 (Quý Mão). Nước cổ Việt tiếp tục nằm dưới sự đô hộ của người Trung Hoa. Về lịch sử cuộc khởi nghĩa Hai Bà Trưng, có những vấn đề cần được xác định lại:

1.- Tên chồng bà Trưng Trắc: Theo Bộ Đại Việt Sử Ký Toàn Thư (phần "Ngoại kỷ", quyển 3 tờ 2a), được Bộ Việt Sử Thông Giám Cương Mục dựa vào đó chép lại (phần "Tiền biên", quyển 2 tờ 10), (6) chồng bà Trưng tên là Thi Sách. Sau đây là lời của Toàn Thư: "Tên húy là Trắc, họ Trưng. Nguyên là họ Lạc, con gái của Lạc Tướng Huyện Mê Linh, Phong Châu, vợ của Thi Sách ở Huyện Châu Diên. (7)

Khi viết tên chồng bà Trưng là Thi Sách, Ngô Sĩ Liên đã dựa vào tiểu truyện Hai Bà Trưng trong các sách Lĩnh Nam Chích Quái (Trích những chuyện quái ở đất Lĩnh Nam, Thế Kỷ 15), Việt điện u linh tập (Tập chuyện u linh ở Việt Điện, Thế Kỷ 14) (8) và xa hơn nữa là bộ sử của Trung Hoa do Phạm Việp viết là Hậu Hán Thư (Sách về đời Hậu Hán, viết vào Thế Kỷ thứ 5). (9) Ngành viết sử của nước ta chỉ bắt đầu vào Thế Kỷ 13, nên những đoạn sử trước đó, người xưa đều sử dụng tài liệu Trung Hoa.

Trong phần chính văn Bộ Hậu Hán Thư của Phạm Việp, có đoạn về Hai Bà Trưng như sau: "Hựu Giao Chỉ nữ tử Trưng Trắc, cập nữ đệ Trưng Nhị phản công đầu kỳ Quận. Cửu Chân, Nhật Nam, Hợp Phố man di giải ứng, khấu lược Lĩnh ngoại lục thập dư thành, Trắc tự lập vi vương". (nghĩa là: "Ở Giao Chỉ có người đàn bà tên là Trưng Trắc và em gái là Trưng Nhị nổi lên làm loạn, đánh phá trong Quận. Người man di ở các Quận Cửu Chân, Nhật Nam, Hợp Phố đến hưởng ứng, cướp phá hơn 60 Thành ở Lĩnh ngoại. Trắc tự xưng vương".) (10)

Vào Thế Kỷ thứ 6, một tác giả khác tên là Lịch Đạo Nguyên, đã du lịch sang cổ Việt, đến thăm vùng Mê Linh. Khi trở về Trung Hoa, ông viết sách Thủy kinh chú, trong đó ông có đề cập đến chuyện Hai Bà Trưng và viết như sau: "...Châu Diên Lạc Tướng tử danh Thi Sách Mê Linh Lạc Tướng nữ tử danh Trưng Trắc vi thê. Trắc vi nhân hữu đảm dũng, tương Thi khởi tặc. Mã Viện tương binh thảo, Trắc Thi tẩu nhập Cẩm Khê..." (nghĩa là: ...Con trai của Lạc Tướng Châu Diên tên là Thi hỡi [Sách] con gái Lạc Tướng Mê

Linh tên là Trưng Trắc làm vợ...[Bà] Trắc là người can đảm, cùng [ông] Thi nổi dậy làm giặc. Mã Viện đem quân đánh, [ông bà] Trắc Thi chạy vào Cẩm Khê...) (11)

Dựa vào tài liệu Thủy Kinh Chú, trong khi chú thích phần chính văn viết về Hai Bà Trưng của Hậu Hán Thư, Thái Tử Lý Hiền (12) đời Nhà Đường, vào Thế Kỷ thứ 8, đã chú thích rằng: "Trưng Trắc giả, Mê Linh Huyện Lạc Tướng chi nữ dã, giá vi Châu Diên nhân Thi Sách thê, thậm hùng dũng". (nghĩa là: "Trưng Trắc là con gái Lạc Tướng Huyện Mê Linh được gả làm vợ một người Huyện Châu Diên là Thi Sách, bà rất hùng dũng".) (13)

Cần lưu ý là sách chữ Nho ngày xưa viết không có chấm câu, nên người đọc có thể không biết câu văn dừng lại ở chỗ nào, và rất dễ lẫn lộn câu này qua câu khác. Trong chú thích của mình, thay vì viết tên "Thi" như Thủy Kinh Chú, Thái Tử Hiền đã viết thành "Thi Sách".

Cách viết của Thái Tử Hiền về tên chồng bà Trưng dẫn đến cách viết của các tác giả Việt, từ Việt điện u linh tập, đến Việt sử lược, (14) qua Lĩnh Nam Chích Quái, rồi đến các Bộ Chính Sử Toàn Thư và Cương Mục, nghĩa là các sách này đều cho rằng chồng bà Trưng tên là Thi Sách. Sự lầm lẫn này không phải do các tác giả Việt tự ý viết ra, mà do ảnh hưởng của lời chú thích Hậu Hán Thư của Thái Tử Hiền bên Trung Hoa.

Người phát hiện ra sự lầm lẫn về tên chồng bà Trưng trong chú thích của Thái Tử Hiền là học giả Huệ Đống, vào Thế Kỷ thứ 18, dưới đời Nhà Thanh (Trung Hoa). (15) Khi so sánh chú thích của Thái Tử Hiền trong Hậu Hán Thư và câu văn nguyên thủy của Thủy Kinh Chú, Huệ Đống viết như sau: "Cứu Triệu Nhất Thanh [16] viết "Sách thê" do ngôn thú thê. Phạm sử tác: "Giá vi Châu Diên nhân Thi Sách thê" mậu hỉ. Án Thủy Kinh chú ngôn "tương Thi", ngôn "Trắc Thi", minh chỉ danh Thi". (nghĩa là: "Xét Triệu Nhất Thanh nói: "sách thê" còn có nghĩa là "cưới vợ", các sử học

Phạm chép "Gả làm vợ người Châu Diên là Thi Sách" là sai. Xem Thủy Kinh Chú thấy nói "tương Thi", rồi nói "Trắc Thi", chỉ rõ ràng tên ông đó là Thi". (17)

Trong Thủy Kinh Chú, Lịch Đạo Nguyên viết: "...Châu Diên Lạc Tướng tử danh Thi Sách Mê Linh Lạc Tướng nữ tử danh Trưng Trắc vi thê". (nghĩa là: "Con trai của Lạc Tướng Châu Diên tên là Thi, hỏi [Sách] con gái Lạc Tướng Mê Linh tên là Trưng Trắc làm vợ".) Trong câu này, nếu Thi Sách là họ và tên thì về thứ nhì của câu này thiếu động từ, trở nên tối nghĩa. Như Huệ Đống đã viết, đọc tiếp đoạn Thủy Kinh Chú về Hai Bà Trưng, sự cân đối trong cách dùng từ sẽ cho thấy rõ tên của chồng bà Trưng. "...Trắc vi nhân hữu đảm dũng, tương Thi khởi tặc, Mã Viện tương binh thảo, Trắc Thi tẩu nhập Cẩm Khê..." (...[Bà] Trắc là người can đảm, cùng [ông] Thi nổi dậy làm giặc, Mã Viện đem quân sang đánh, [ông bà] Trắc Thi chạy vào Cẩm Khê...) Tác giả Lịch Đạo Nguyên dùng tên Trắc, vậy thì chữ Thi theo sau đó cũng phải là tên chứ không thể là họ. Lịch Đạo Nguyên đã đến Mê Linh vào Thế Kỷ thứ 6 và phát hiện tên chồng bà Trưng tên là Thi, vậy tốt nhất nên trở về đúng tên ban đầu của chồng bà Trưng, tức là ông Thi.

2.- Lý do cuộc khởi nghĩa: Theo Toàn Thư, Thái Thú Trưng Hoa là Tô Định cai trị tàn bạo, dùng pháp luật trói buộc, lại giết chồng Bà Trưng nên Bà khởi nghĩa. Sau đây là lời của Toàn Thư: "Mùa xuân, tháng Hai [Canh Tý], Vua [Trưng Trắc] khổ vì Thái Thú Tô Định dùng pháp luật trói buộc, lại thù Định giết chồng mình, mới cùng em gái là Nhị nổi binh đánh hãm trị sở ở châu..." (18)

Như trên đã trích dẫn, theo Lịch Đạo Nguyên trong sách Thủy Kinh Chú thì: "...Trắc vi nhân hữu đảm dũng, tương Thi khởi tặc, Mã Viện tương binh thảo, Trắc Thi tẩu nhập Cẩm Khê..." (...[Bà] Trắc là người can đảm, cùng [ông] Thi nổi dậy làm giặc, Mã Viện đem quân sang đánh, [ông bà] Trắc Thi chạy vào Cẩm Khê...) như vậy có nghĩa là ông Thi còn sống khi Bà Trưng nổi lên. Vậy lý do khởi nghĩa vì thù chồng mà Toàn Thư viết không đúng vững.

Một tài liệu khác đã giải thích vì sao chồng Bà Trưng bị khai tử trong khi ông vẫn còn sống và cùng vợ khởi nghĩa. Đó là quyển The Birth of Vietnam [Việt Nam khai sinh] của tác giả Keith Weller Taylor. Trong sách này, tác giả Taylor cho rằng do thành kiến trọng nam, các nhà viết sử người Việt của những Thế Kỷ sau thời Hai Bà Trưng không thể chấp nhận chuyện một người phụ nữ lãnh đạo cuộc khởi nghĩa và trở thành Vua trong khi ông chồng vẫn còn sống, nên họ đã viết rằng Tô Định đã giết chồng Bà Trưng. Trong khi đó, cũng theo Taylor, những tài liệu Trung Hoa cho thấy rõ ràng ông Thi đã theo Bà Trưng khởi nghĩa. (19)

Về lý do thứ nhất, Bà Trưng khởi nghĩa vì bị luật pháp ràng buộc, khi chú thích Hậu Hán Thư của Phạm Việp, cũng trong đoạn viết về cuộc khởi nghĩa Hai Bà Trưng, Thái Tử Hiền đã viết vào Thế Kỷ thứ 8: "...Giao Chỉ Thái Thú Tô Định dĩ pháp thăng chi, Trắc oán nộ cố phản..." (...Thái Thú Giao Chỉ là Tô Định dùng luật pháp trói buộc nên [bà] Trắc tức giận làm phản...). (20)

Chữ "pháp" mà Thái Tử Hiền dùng không phải chỉ một nghĩa hẹp là "luật lệ", mà chữ "pháp" ở đây có thể hiểu rộng hơn như là pháp chế, tổ chức hành chính, chính trị, cũng như kinh tế, văn hóa, phong tục. Nói một cách khác, Tô Định đã áp đặt mạnh mẽ chế độ cai trị của Trung Hoa theo chính sách đồng hóa của Nhà Hán (202 TCN - 220), làm mất tự do của người cổ Việt, và Trưng Trắc đã nổi lên khởi nghĩa chống lại Tô Định. Về pháp luật, trong một đoạn nói về việc cai trị của Mã Viện sau khi dẹp Hai Bà Trưng, Hậu Hán Thư (quyển 54, trang 747) chép: "Điều tấu Việt luật dữ Hán luật bác giả thập dư sự". (Luật dân Việt và luật Nhà Hán khác nhau đến trên mười điều). (21) Có lẽ Hậu Hán Thư viết nhẹ nhàng là chỉ có mười điều, nhưng nếu là mười điều căn bản tối quan trọng của tổ chức xã hội thì cũng đủ trở thành

gông cùm trói buộc những người cổ Việt đang sống tự do theo phong tục tập quán của mình.

Như vậy, Hai Bà Trưng đã khởi nghĩa vì ý chí tự do độc lập của dân tộc cổ Việt. Lý do này rất cao cả, chính đáng, và mạnh mẽ. Phải chăng khi nghĩ rằng việc bị pháp luật ràng buộc không đủ mạnh, nên các sử gia chính thống ngày trước phải thêm chuyện thù chồng để việc nổi dậy thêm phần ý nghĩa. Nói cho cùng, chuyện thù chồng chỉ là chuyện cá nhân của mỗi người, chứ không phải là đại nghĩa của đất nước; huống gì ở đây chồng bà Trắc còn sống và cả hai cùng nổi dậy. Cũng chính vì thêm việc thù chồng, nên các tác giả của các bộ sử trên đây biên chép kết quả cuộc khởi nghĩa không rõ ràng.

Cần chú ý, lúc đó Mã Viện đã về hưu trí, nhưng Vua Nhà Hán phải mời Mã Viện ra cầm quân trở lại để bình định cổ Việt, đủ thấy sức kháng cự của Hai Bà Trưng rất mạnh mẽ làm cho nhà Hán phải lo ngại gởi một danh tướng đi đánh dẹp.

3.- Kết quả cuộc khởi nghĩa: Theo

Hậu Hán Thư, khi Mã Viện được Vua Hán cử sang Giao Châu năm 41, thì vào mùa Xuân năm sau, Mã Viện đụng trận với Hai Bà Trưng tại vùng Lăng Bạc. (theo Cương Mục, Lăng Bạc là vùng Hồ Tây, Hà Nội ngày nay) Bà Trưng cùng chồng thua chạy. Mã Viện đuổi Bà Trưng đến Cẩm Khê, đánh thắng mấy trận, quân bà Trưng bị tan rã. (theo Cương Mục, Cẩm Khê là vùng Sơn Tây ngày nay). Hậu Hán Thư còn viết tiếp Mã Viện chém Trưng Trắc, Trưng Nhị gởi đầu về Lạc Dương vào tháng giêng năm 43. (22)

Trong Việt Sử Lược, tác giả khuyết danh đã viết: "Năm thứ 19 [niên hiệu Kiến Vũ Nhà Hán tức năm 43] Trưng Trắc càng nguy khốn, bị Mã Viện giết". (23) Tác giả Lê Tắc (24) trong An Nam Chí Lược cũng viết như thế: "Năm Kiến Vũ thứ 19, Mã Viện chém yêu tặc là Trưng Nhị và đánh luôn cả dư đảng, bọn Đô Dương. Đến Huyện Cư Phong, bọn này đầu hàng". (25) Lê Tắc gọi Hai Bà Trưng là "yêu tặc" vì lúc đó ông đầu hàng quân Nguyên, nên ông đứng trên quan điểm của người Trung Hoa viết về vị nữ anh hùng dân tộc Việt.

Tuy nhiên, khi viết chính sử vào Thế Kỷ thứ 15, Ngô Sĩ Liên dừng lại ở chỗ Hai Bà Trưng thua chạy, chứ không đề cập đến cái chết của Hai Bà. Sau đây là lời của Toàn Thư: "Vua thấy thế giặc mạnh lắm, tự nghĩ quân mình ô hợp, sợ không chống nổi, lui quân về giữ Cẩm Khê. Quân chúng cũng cho vua là đàn bà, sợ không đánh nổi địch, bèn tan chạy. Quốc thống lại mất". (26)

Toàn thư không đề cập đến cái chết của Hai Bà Trưng, nên trong Việt sử tiêu án, Ngô Thời Sĩ cũng viết: "...Trưng Vương thấy quân Nhà Hán thế mạnh, tự nghĩ quân mình ô hợp sợ không chống nổi bèn lui về giữ ở Cẩm Khê. Quân lính cũng nghĩ vương là người con gái, không thể địch với Tướng Hán được, đều tự vỡ

chạy...Xét quân Hai Bà Trưng thua chạy đến núi Hy Sơn, rồi không biết đi đâu..." (27)

Trong sách Lịch Triều Hiến Chương Loại Chí, Phan Huy Chú viết: "...Được ba năm, Nhà Hán sai Mã Viện sang đánh. Vua [chỉ Trưng Trắc] thấy quân Hán đông, tự xét không thể địch nổi, mới lui giữ Cẩm Khê. Quân đều tan vỡ. Vua cùng quân Hán đánh nhau, thế cùng phải chết. Nước bị mất..." (28) Như thế, Phan Huy Chú đã viết rõ ra rằng Trưng Trắc bị thua, bỏ chạy vào Cẩm Khê, và tử trận mà tránh nói vì sao bà tử trận.

Qua đến Cương Mục, các tác giả sách này cho rằng Hai Bà "thất trận chết". Sách Cương Mục viết: "Trưng Vương cùng em gái là Nhị cự chiến với quân Hán, quân vỡ, thế cô, đều bị thất trận chết". (29)

Ngang đây, xuất hiện Bộ Sử Thi Đại Nam Quốc Sử Diễn Ca [Sử Nước Đại Nam diễn ra lời ca] dưới thời Vua Tự Đức. (30) Các tác giả sách này đã thi vị hóa cái chết của Hai Bà Trưng:

"Cẩm Khê đến lúc hiểm nghèo,
Chị em thất thế cùng liều với sông". (31)

Trí tưởng tượng của các thi sĩ trên được tác giả Tiên Đàm Nguyễn Tường Phượng tô điểm thêm trong bài "Thân thế và sự nghiệp của hai bà Trưng" trên báo Tri Tân, số 38 ra ngày 11.3.1942, trang 219. Nguyễn Tường Phượng viết: "...Chị em Trưng Vương thất thế phải gieo mình xuống cửa sông Hát giang mà tự tận..."

Hình ảnh gieo mình xuống sông Hát có vẻ vừa hào hùng, vừa lãng mạn dễ trở thành đề tài cho thi ca nhạc kịch, và dễ được lan truyền trong trí tưởng tượng của quần chúng hơn là hình ảnh thân gái hy sinh nơi chiến trường, bị bắt chặt đầu một cách rợn rõi gửi về Trung Hoa.

Với tinh thần của một người ngoại quốc, theo những tài liệu phát hiện được, tác giả Keith Weller Taylor viết thẳng thừng rằng: "Mã Viện tiến đến Mê Linh, và vào cuối năm [42] đã bắt được Trưng Trắc cùng em là Nhị, vào tháng giêng năm sau, đầu của hai chị em được gửi về triều đình Nhà Hán ở Lạc Dương" (32)

Có thể các sử gia người Việt ngày trước muốn tránh né một sự thật đau lòng và không mấy vẻ vang cho dân tộc Việt, nên tránh né không viết chuyện Mã Viện chém đầu Hai Bà Trưng gửi về dâng lên triều đình Trung Hoa, rồi đến các văn nhân đã thi vị hóa bằng cách mô tả Hai Bà đã tuẫn tiết trên dòng sông Hát. (33)

Tuy nhiên việc Hai Bà Trưng bị chết một cách thảm thương như vậy đâu có làm giảm oai linh của người nữ anh hùng dân tộc chúng ta. Điều đó càng chứng tỏ Hai Bà Trưng đã quyết chiến đấu đến cùng, và hy sinh tính mạng trên chiến trường vì nền độc lập của dân tộc chúng ta. Chẳng những trong lịch sử Việt Nam, mà cả trong lịch sử thế giới Hai Bà Trưng được ghi nhận là trường hợp người phụ nữ đầu tiên nổi lên sớm nhất chống lại quân ngoại xâm giành lại nền độc lập cho dân tộc. Đó là một sự hy sinh vĩ đại của một bậc nữ lưu mà cổ kim đông tây không thấy có, và đời đời dân tộc Việt tưởng nhớ ghi ơn.

Khi đọc đoạn sử về Hai Bà Trưng, Vua Tự Đức (trị vì 1847-1883) đã ngự phê: "Hai Bà Trưng thuộc phái quần thoa, thế mà hăng hái quyết tâm khởi nghĩa, làm chấn động cả triều đình Hán. Dẫu rằng thế lực cô đơn, không gặp thời thế, nhưng cũng đủ làm phấn khởi lòng người, lưu danh sử sách. Kia những bọn nam tử râu mày mà chịu khép nép làm tôi tớ người khác, chẳng những mặt dày thẹn chết lắm dư!" (34)

CHÚ THÍCH:

1.- Quốc Sử Quán Triều Nguyễn, Việt Sử Thông Giám Cương Mục, dụ chỉ trang 9, bản dịch ban Nghiên Cứu Văn Sử Địa, Hà Nội 1957, trang 61). (Viết tắt: Cương Mục). Các nhân vật này còn xuất hiện trong bộ tiểu thuyết dã sử Hán Sở

Tranh Hùng của Trung Hoa. Việt Sử Thông Giám Cương Mục do Quốc Sử Quán Triều Nguyễn soạn dưới triều Tự Đức, xong năm 1881 (Tân Tỵ), gồm hai phần: Tiền Biên (5 quyển) bắt đầu từ thời Hồng Bàng đến Thập Nhị Sứ Quân, và Chính Biên (47 quyển) từ Đinh Tiên Hoàng (trị vì 970-979) đến Lê Chiêu Thống (trị vì 1787-1788). Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 63.

2.- Theo lời "chùa" của Quốc Sử Quán Triều Nguyễn trong Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 64, Phiên Ngung ngày xưa thuộc Quận Nam Hải, ngày nay là đất Quảng Châu, Tỉnh Quảng Đông, Trung Hoa.

3.- Ngô Thời Sĩ Việt Sử Tiêu Án, bản dịch của Hội Việt Nam Nghiên Cứu Liên Lạc Văn Hóa Á Châu, Sài Gòn, Văn Sử tái bản, San Jose 1991, trang 25, 34. Thật ra, chỉ có Giao Chỉ và Cửu Nhân là hai Quận của cổ Việt, còn Nhật Nam lúc đó là đất Chiêm Thành. Cũng theo Ngô Thời Sĩ vì Triệu Đà sáp nhập cổ Việt vào Nam Việt nên khi Nam Việt bị Nhà Hán sáp nhập vào Trung Hoa, nước cổ Việt cũng bị họa lây. Do đó, theo Ngô Thời Sĩ, Triệu Đà chẳng những không có công gì với cổ Việt mà còn thủ họa cho cổ Việt nữa. (sách đã dẫn, trang 34)

4.- Gần giống như Tỉnh Bang Quebec với Thành Phố Quebec, nước Mexico với thành phố Mexico.

5.- Tên Giao Chỉ có từ xưa, người Trung Hoa dùng để chỉ vùng đất về phía Tây-Nam xa ngoài đất Bách Việt (Toàn Thư, bản dịch, sách đã dẫn trang 131). Đến đời Nhà Tần, Giao Chỉ là Tượng Quận (Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 59). Đầu đời Nhà Hán, Hán triều tách Tượng Quận làm 3 thành Giao Chỉ, Cửu Chân, và Nhật Nam (Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 59). Triệu Đà sáp nhập ba Quận này vào nước Nam Việt năm 198 TCN. (Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 64.)

6.- Khi Lộ Bác Đức đem quân đánh Nam Việt năm 111 TCN, chính quyền họ Triệu ở Phiên Ngung chống lại quân Nhà Hán, trong khi chính quyền ở Quận Giao Chỉ đem sổ đinh ra nộp xin hàng. Do vậy Nhà Hán gọi chung đất Nam Việt là Giao Chỉ bộ mặc dầu trong chín Quận kể trên, chỉ có hai Quận thuộc cổ Việt, sáu Quận thuộc Quảng Châu (Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 79)

Năm 203, Nhà Đông Hán đổi Giao Chỉ Bộ thành Giao Châu, ngang hàng với các Châu khác bên Trung Hoa (Cương Mục bản dịch, sách đã dẫn, trang 96). Năm 264, Nhà Ngô chia Giao Châu thành hai: Quảng Châu gồm Nam Hải, Thương Ngô, Út Lâm, đóng châu lỵ ở Phiên Ngung (Quảng Châu), Giao Châu gồm Giao Chỉ, Cửu Chân, Nhật Nam, Hợp Phố, đóng châu lỵ ở Long Biên (Thăng Long, Hà Nội) (Cương Mục, bản dịch sách đã dẫn, trang 105)

7.- Về Bộ Đại Việt Sử Ký Toàn Thư, viết tắt là Toàn Thư, và Bộ Việt Sử Thông Giám Cương Mục, viết tắt là Cương Mục, xin xem bài 1.

8.- Toàn Thư, bản dịch của nhà xuất bản. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1993, trang 156.

9.- Về các bộ sách này, xin xem bài 1.

Nhà Hán (202 TCN - 220) ở Trung Hoa được chia thành hai giai đoạn: Tiền Hán hay Tây Hán (202 TCN - 25) và Hậu Hán hay Đông Hán (25-220). Giữa Tiền Hán và Hậu Hán, từ năm 9 đến năm 23 là giai đoạn do Vương Mãng cầm quyền. Khi Lưu Tú (Hán Quang Võ) tái lập được Nhà Hậu Hán, ông dời đô về Lạc Dương, phía Bắc Tỉnh Hồ Nam.

10.- Phạm Việp, Hậu Hán Thư, quyển 54, trong bộ Nhị Thập Ngũ Sử, trang 747, cột 3. Nguyễn Phương, Việt Nam thời khai sinh, Phòng Nghiên Cứu Sử, Viện Đại Học Huế, 1965, trang 174, trích dẫn, phiên âm và dịch nghĩa.

11.-

Lịch Đạo Nguyên, Thủy Kinh Chú, quyển 37, tờ 62a. Nguyễn Phương trích dẫn, phiên âm, và dịch nghĩa, sách đã dẫn, trang 179. Về tên tác giả Thủy Kinh Chú, Sử Gia Nguyễn Phương phiên âm là Lê Đào Nguyên, tác giả Đào Duy Anh phiên âm là Lê Đạo Nguyên, nay theo phiên thiết của Từ Hải xin phiên âm là Lịch Đạo Nguyên.

12.- Thái Tử Lý Hiền, con Vua Đường Cao Tông (trị vì 649-683). Sau khi Vua Đường Cao Tông từ trần, Lý Cảnh Vương lên ngôi tức Đường Trung Tông (trị vì 683-710). Ngay từ 683, bà Võ Hậu chuyên quyền, rồi tự mình lên làm Vua tức Võ Tắc Thiên (trị vì 690-705). Võ Hậu đày các hoàng thân Nhà Đường đi xa. Thái Tử Hiền nằm trong số này. Chính trong thời gian bị lưu đày, ông đã chú thích bộ Hậu Hán Thư.

13.- Nguyễn Phương, trích dẫn, phiên âm và dịch nghĩa, sách đã dẫn, trang 178.

14.- Việt sử lược: Về sách này, xin xem bài 1. Về phần chồng bà Trưng, Việt Sử Lược viết: "Trưng Trắc lấy chồng người Huyện Châu Diên là Thi Sách". (Việt Sử Lược, Nguyễn Gia Tường dịch, Nguyễn Khắc Thuần hiệu đính, nhà xuất bản TpHCM, 1993, trang 39.) Đặc biệt, sách Việt Sử Lược hầu như không được nhắc đến trong nền sử học Việt Nam trước Thế Kỷ 19, kể cả các sách của học giả Dương Quảng Hàm cũng không đề cập đến.

15.- Huệ Đống (Hui Dong, 1697-1758): Học giả Trung Hoa đời Nhà Thanh, sống qua các đời Vua Khang Hy, Ung Chánh, Càn Long, người Huyện Ngô, Tỉnh Giang Tô, tự là Định Vũ, hiệu là Tùng Ngân, con trai thứ của Sĩ Kỳ. Ông chuyên nghiên cứu về kinh sử, đặc biệt nổi tiếng qua các Bộ sách Dịch Hán Học (Học Thuật Kinh Dịch Đời Hán), Thượng Thư Khảo (Khảo cứu về quyển Thượng Thư tức Kinh Thư), Hậu Hán Thư Bổ Chú (Chú thích thêm về Bộ Hậu Hán Thư). [Theo Nguyễn Tiến Văn, Toronto.]

16.- Triệu Nhất Thanh (Zhao Yiqing, 1709-1764), trẻ hơn Huệ Đống 12 tuổi, cũng trải qua ba triều Vua Khang Hy, Ung Chánh, Càn Long. Ngoài các văn tập để lại, ông còn có các công trình biên khảo về Tam Quốc, và sông ngòi Trung Hoa, nhất là sông ngòi Tỉnh Trực Lệ (Hà Bắc, phía Bắc Trung Hoa). [Theo Trần Huy Bích, Orange County, điện thư ngày 4.12.2001]

17.- Nguyễn Phương trích dẫn, phiên âm và dịch nghĩa, sách đã dẫn trang 179. Theo Sử Gia Nguyễn Phương, ông đọc được lời của Huệ Đống ở phần "Phụ lục" quyển 54 của Hậu Hán Thư trong bản in của Nghệ Văn Ấn Thư Quán, Hương Cảng, 1952.

18.- Toàn Thư, bản dịch sách đã dẫn, trang 156.

19.- Keith Weller Taylor, The Birth of Vietnam [Việt Nam khai sinh], University of California Press, 1983, từ trang 38-39.) Có thể cũng vì lý do này mà hai anh em Triệu Quốc Đạt và Triệu Thị Trinh cùng khởi nghĩa năm 248, nhưng vì Triệu Thị Trinh là phụ nữ lại lãnh đạo cuộc khởi nghĩa, nên Toàn Thư cũng như Cương Mục hoàn toàn không viết về Triệu Quốc Đạt, xem như không có nhân vật này.

20.- Nguyễn Phương trích dẫn, sách đã dẫn, trang 176.

21.- Nguyễn Phương trích dẫn, sách đã dẫn, trang 137.

22.- Hậu Hán Thư, quyển 54, trang 747. Nguyễn Phương trích dẫn, sách đã dẫn, trang 183.

23.- Việt Sử Lược, bản dịch, sách đã dẫn, trang 40.

24.- Lê Tắc (hay Lê Trắc) tự Cảnh Cao, vốn họ Nguyễn, được người cậu tên Lê Phụng nuôi nên đổi qua họ Lê, người Ái Châu (Thanh Hóa), làm Tham Mưu cho Chương Hiến Hầu Trần Kiện. Trần Kiện là con của Trần Quốc Khang (anh cùng mẹ khác cha của Vua Trần Thái Tông), làm Trấn Thủ Nghệ An, đã đầu hàng Toa Đô khi Toa Đô tấn công Nghệ An vào đầu năm 1285. Toa Đô cho người giải Trần Kiện về

Tàu. Khi ngang qua Lạng Sơn, dân binh đổ ra tấn công, Trần Kiện bị chết, Lê Tác cướp được xác chủ, đem an táng, rồi bỏ trốn sang Trung Hoa. Ở Trung Hoa, Lê Tác viết bộ An Nam Chí Lược.

25.- Trần Trọng Kim, Việt Nam Sử Lược, nhà xuất bản Tân Việt, in lần thứ 7, Sài Gòn, 1964, trang 141. Dương Quảng Hàm, Việt Nam Văn Học Dữ Yếu, nhà xuất bản Bộ Giáo Dục, Sài Gòn 1960, in lần thứ 7, trang 241, phần chú thích).

26.- Nguyễn Phương, sách đã dẫn, trang 183. Nguyễn Phương trích dẫn, phiên âm và dịch nghĩa. Nguyên câu do Nguyễn Phương phiên âm là: "Thập cửu niên, Mã Viện trăm Trưng Nhị yêu tặc, kích kỳ dư đảng Đô Dương đảng, chí Cư Phong huyện hàng chi". [Trong câu phiên âm này, phần thứ nhì: Đáng lẽ chữ "nhị" không viết hoa ("Mã Viện trăm Trưng nhị yêu tặc"), và dịch là: "Mã Viện giết Trưng, hai yêu tặc".]

27.- Toàn Thư, bản dịch sách đã dẫn, trang 156.

28.- Ngô Thời Sĩ, sách đã dẫn, trang 40.

29.- Phan Huy Chú, Lịch triều hiến chương loại chí, bản dịch của Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội 1992, tập 1, tr. 187. Phan Huy Chú (1782-1840) là con của Phan Huy Ích (1750-1822), cháu của Phan Huy Ôn. Ông học rộng biết nhiều, nhưng rớt hai khoa thi hương năm 1807, 1819 vào đầu đời nhà Nguyễn và chỉ được xếp hạng tú tài. Năm 1821, ông được bổ nhiệm làm Hàn lâm viện biên tu. Cũng trong năm này, ông trình bộ Lịch triều hiến chương loại chí, được xem là bộ bách khoa toàn thư về văn hóa nước ta. Về sau làm Phủ thừa phủ Thừa Thiên, hiệp trấn Quảng Nam, đã từng đi sứ sang Trung Hoa năm 1830, và đi sứ sang Batavia cuối năm 1833. (Dưới đời nhà Nguyễn (1802-1945), Thừa Thiên là nơi đặt kinh đô, nên tổ chức hành chánh đặc biệt. Phủ thừa là người đứng đầu phủ Thừa Thiên.)

30.- Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 84.

31.- Đại Nam Quốc Sử Diễn Ca: Lịch Sử Đại Nam được viết bằng thơ là quyển thơ do một tác giả khuyết danh người Bắc Ninh khởi thảo và nạp về triều đình Nhà Nguyễn năm 1857. Năm 1859, do sự đề cử của Phan Thanh Giản, Lê Ngô Cát sửa lại và viết thêm đến lúc Lê Chiêu Thống chạy sang Trung Hoa. Phạm Xuân Quế nhuận sắc lại. Năm 1873, Phạm Đình Toái theo bản của Lê Ngô Cát viết lại, bốn phần còn một, Phan Đình Thực và các danh sĩ thời đó nhuận sắc, rồi Phạm Đình Toái khắc in ở Nghệ An. (Dương Quảng Hàm, sách đã dẫn, trang 272.) Ngày nay, người ta xem hai ông Lê Ngô Cát và Phạm Đình Toái là đồng tác giả quyển thơ này.

32.- Lê Ngô Cát và Phạm Đình Toái, Đại Nam Quốc Sử Diễn Ca, nhà xuất bản Trường Thi, Sài Gòn 1956, trang 75.

33.- Keith Weller Taylor, sách đã dẫn, trang 40. Sông Hát là chi lưu của sông Đáy, chạy dọc theo Tỉnh Hà Đông.

34.- Cương Mục, bản dịch, sách đã dẫn, trang 84.

Trung Trac and Trưng Nhị

Tuyet A. Tran & Chu V. Nguyen

F o r e w o r d

The historical vignettes presented on these pages are intended to honour the courageous spirit of the Trưng sisters whose inspiration continues to flourish in the hearts and minds of the 20th century Vietnamese people. Our brief extrapolation is by no means, a complete historiography but, rather highlighting fundamental characters and resilient courage that underline our heritage. Our ancestors had fought against all odds and died in defense of human rights, dignity and independence. These tenets are not only universal but, also timeless. We believe

that by understanding the past, we can help assure that future generations are not held captive by time dissociation and detachment to the concept of self-determination. We wish the viewer(s) an inspiring journey back in time to meet these magnificent warriors.

During the 1,000 years under Chinese control, the Vietnamese people engaged in a continual struggle against their ruler. In 3 BC, a large amount of Chinese mandarins invaded Nam Viet, taking over land and farms previously owned by Vietnamese people. The Chinese also made demands to the Viet people in the form of high tributary payments. They monopolized the production of salt and iron for their personal gains. They also forced assimilation of its culture throughout the population.

The struggles were often led by various members of the Vietnamese aristocracy.

The skirmishes between the Chinese authority and Vietnamese people occurred mainly in the outer Tonking provinces. One of these uprisings in 39 AD was led by two women, Trung Trac and Trung Nhi.

In 36 AD, Su Ting (To Dinh) replaced Tich Quang as governor of Giao Chi was significantly dishonest and greedy. In "Dong Quan Han Ky", the author wrote: "His eyes widened at the sight of money." These Hans demanded bribes, levied unreasonable taxation on salt and handicraft products. They also taxed the local people for fishing from the rivers. They oppressed the Vietnamese people, their children and families. Both the peasant and Au Lac gentry classes deeply resented the colonialist government.

King Hung Vuong came from Me Linh (present time, Ha Tay Vinh Phu provinces). Years later, one of his descendants was named prefect of Me Linh. Although he worked for the Hans, he continued to maintain his personal affection for his country people. It was due to his patriotism that he gained the love and trust of the populace. His wife, Man Thien was equally committed to the same affection and purpose towards the people. They had two daughters, Trung Trac and Trung Nhi. These young women grew up witnessing the cruel Chinese treatment of the Vietnamese people. Their compassion for the people fueled their deep-seated hatred of the Chinese. They spent their time studying the art of warfare, weaponry and fighting skills.

Chu Dien, located next to the town of Me Linh (presently, Dan Phuong of Ha Tay and Tu Liem zone of Hanoi suburb) was a large, populated and wealthy province. The military chief of Chu Dien was a chivalrous and indomitable man. His son, Thi Sach was also greatly interested in military sciences and weaponry. He spent a great deal of effort in mastering the art of warfare. His goals were to rise up against the Chinese.

The two military leaders of Chu Dien and Me Linh were close friends. They often visited with each other. Their discussions frequently involved the miserable state of the Viet people who suffered under the cruelties of To Dinh and Han officers as well as their soldiers. They planned and plotted to fight against the Chinese. They vowed to drive the aggressors out of Nam Viet.

Thi Sach, although youthful was often permitted to attend the military planning meetings with the Me Linh chief and other leaders from the neighboring areas. He aspired to avenge his country by using his acquired war waging skills. He recruited other young men and women patriots to join his insurrection against the Chinese.

During one of his visits with his father to the headquarter of the Me Linh military chief, Thi Sach met the Trung sisters. Shortly thereafter, he befriended one of the sisters, Trung Trac. As time passed, the sentiment between Thi Sach and Trung Trac developed into a romantic interest which resulted in a marriage. The united couple from two military families gave hope to the villagers.

The nature of exploitation and forced assimilation of Vietnamese people by the Hans became increasingly ruthless. Thi Sach and his wife, Trung Trac violently opposed and protested against these Chinese practices. Their resistance so infuriated the Chinese that Su Ting ordered the execution of Thi Sach as a warning to other Vietnamese rebels. This cruel act had provoked the Vietnamese people instead. The local population and military leaders jointly declared war on the Hans.

On 2.6.40 AD, Trung Trac stood in full military regalia to address the 30,000 soldiers gathered at the Hat estuary. She set her personal tragedy aside by not wearing the traditional mourning attire. She vowed revenge on behalf of her people and husband. She formidably declared to her soldiers these memorable words:

Một xin rửa sạch nước thù

Hai xin đem lại nghiệp xưa họ Hùng

Ba kéo oan ức lòng chồng

Bốn xin vẹn vẹn sở công lệnh này

Foremost, I will avenge my country,

Second, I will restore the Hung lineage,

Third, I will avenge the death of my husband,

Lastly, I vow that these goals will be accomplished.

Trung Trac (source: Thien Nam Ngu Luc, 17th century)

Trung Trac and her sister, Trung Nhi, rallied their troops to fight against the Chinese. Within months, the Trung sisters armed with military skills and passion for independence had regained control of 65 citadels, including Luy Lau citadel where they defeated To Dinh and his soldiers. They kept the Chinese military power out of Nam Viet for two years. The Trung sisters reigned as queens to the country. The short-lived liberation received wide support from the nobility and peasants throughout Nam Viet. By 43 AD, the Chinese had amassed large battalions of soldiers to

retaliate against the Trung queens which resulted in the Chinese re-occupation of Nam Viet. The Trung sisters committed suicide in the Hat River (Hat Giang) rather than surrendering to their conqueror.

During the 43 AD Chinese incursion to Nam Viet, a warrior friend of the Trung sisters was Phung Thi Chinh, a pregnant noblewoman from Son Tay province, was in charge of protecting the central flank of Nam Viet. She led her troops against the indomitable Chinese general, Ma Yuan (Ma Vien). She delivered her child at the battlefield. She carried her newborn while "brandishing her sword to open an escape route in the ranks of the enemy". When she discovered that the Trung sisters had committed suicide. She too, ended her life and that of her baby.

Nam Viet's short-lived independence was followed by the Chinese cruel punishment of inflicting harsh physical tortures, psychological and cultural oppression of the Vietnamese people. Ma Yuan oversaw the operation that destroyed Vietnamese estates, executed hundreds of noblemen, humiliated many, and exiled the remaining members of the aristocracy to South China. They proceeded to set up garrisons at numerous strategic points throughout Nam Viet to guard against potential uprisings. Nam Viet was divided into three prefectures with fifty-six districts, controlled by the Chinese. The Chinese resumed their program of forcing the Vietnamese to absorb their culture. The Hans destroyed a great deal of Vietnamese history by altering texts and revising literature to suit their image. They forced the Vietnamese intellectuals to conform to their philosophical and cultural practices.

It's an important reminder that there were numerous rebellious outbreaks occurring during those dark and brutal years of Chinese occupation. These violent rebellions were more often led by women warriors. Throughout history, Vietnamese women have been vigorously involved in Vietnamese military and political affairs.

For centuries, the Vietnamese people glorified the Trung sisters through literature and monuments. There were many heroic legends about the Trung sisters which inspired the Vietnamese people for centuries in their resistance of foreign domination.

There were numerous pagodas built to memorialize the Trung sisters and their legacy. The two most famous pagodas were the Hai Ba, in Hanoi, and the Hat Mon in Son Tay province. The Government of Viet Nam has proclaimed them national warriors. To date, Vietnamese women and men continue to honor these heroines on Hai Ba Trung day in March. It has been known that soldiers in battles would carry pictures of the Trung sisters as a source of inspiration to fight for freedom. Trung Trac's words were deeply embedded in their souls.

Foreword & Translation of Loi Ba Trung Trac: Tuyet A. Tran

References: Lich Su Viet Nam, Trials and Tribulations of a Nation & The Birth of Viet Nam

The Trung Sisters, The Undaunted Courage

Andrea Janel Kirk

Jan 27, 2003

On February 6, 40 A.D., Trung Trac stood before her troops in full military regalia. She rallied 30,000 soldiers that had gathered at the Hat estuary, and set aside her personal grief. She vowed to gain revenge on behalf of her people and her murdered husband. Later, in the privacy of their home, Trung Trac addressed her younger sister. "It is your duty to gather more to our cause. You are skilled in words and persuasion- and you must persuade others to join us in our rebellion." Trung Nhi took this mandate to heart.

Within a year the Trung sisters had recruited more than 60,000 additional troops. They began their onslaught against the Chinese oppressors. In a series of ferocious battles they regained 65 provinces. Their victory definitively ended 150 years of Han domination.

Trung Trac crowned herself queen of the now independent Vietnam and set up her court in Me Linh. The Chinese allowed the audacity of the upstart sisters to prevail for a while. However, three years later the wrath of the Chinese army rained upon them with iron fists.

General Ma Vien, a man of vast military experience and brilliant stratagem, led the expedition against Vietnam and the Trungs. The first major battle occurred at Lang Bac and the Trung sisters suffered defeat. They withdrew to Cam Khe to muster their forces and attend their wounded. They were unable to hold their position and gain retreated, this time to Hat Giang. They set up another defense line and Trung Trac ordered Lady Cao Nhu to fool the Chinese army by leading them to the Hat Giang River and then turning to attack. The Trung sisters led their own troops from ambush to surround Ma Vien and his troops. Outnumbered, Ma Vien withdrew to Tay Ho.

Ma Vien received backup from Luu Long, the second Chinese commander. They led the Chinese troops to a headlong collision with the Trung defense line. On the banks of the river the Viet troops fought valiantly, but the might of the Han dynasty proved to be overwhelming.

The Trung army was decimated and scattered to the four winds. Rather than accept the shame of defeat and risk capture the two sisters flung themselves into the river. Many of their fellow leaders followed their example.

There are several things that the undaunted courage of the Trung sisters teaches us: 1. Do what you are called to do because it is your destiny. 2. Give quarter when it is necessary to do so. Show mercy when you have the opportunity to exercise grace. 3. Do not be afraid to embrace uncertainty.